

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA IUVENUM

SECTIO JURIDICA ET POLITICA

Series Nova

Tomus I.

SZEGED
1976

Stipta István

A TÖRVÉNYHATÓSÁGOK EGYSÉGESÍTÉSÉRE IRÁNYULÓ REFORM-
MUNKÁLATOK 1873-1874-ben^x

A dualizmus-kori közigazgatási beosztás és a Szapáry-
féle javaslat

A közigazgatás racionalizálása elképzelhetetlen volt a területi szabályozás nélkül. Egy pillantás elég a korabeli térképre, hogy megállapíthassuk; területi beosztásunk - különösen az erdélyi részeken - alkalmatlan volt a célszerű közigazgatás megteremtésére. Az előbb vázolt okoknál fogva a háziadó tervezett bevezetése is sürgette a vármegyék területe és népessége közötti aránytalanságok megszüntetését. "A megyék kikerekítésének... eszméje átment a magyar belpolitika kátéjába, meggyökeresedett a köztudatban és akceptálva van minden párt által", írta a Kelet Népe 1876. május 28-án.

Mielőtt a területi beosztásunk hiányosságait részleteznénk, feltétlenül kiemeljük, hogy a területi reform feladata volt a vármegyétől különböző igazgatási egységek vármegyévé alakítása is. A székek, kerületek, vidékek beolvasztásának folyamata a köztörvényhatóságokról szóló 1870:XLII. tc-vel kezdődött, amely az említett privilégiális területeket a vármegyével egyenlő "belsőszervezetűvé" tette, és törvényhatósági bizottságait is újra választatta. Koránt sem vált azonban ezen területek minden szerve a vármegyéhez hasonlóvá. A Hajdu kerület élén pl. továbbra is a főkapitány állt, aki - ellentétben a vármegye főispánjával - nemcsak az állami akaratot közvetítette, hanem a történelmi vidékek helyi érdekeit is reprezentálta.

Az 1870-es években meglévő 153 törvényhatóság közül 14 szék, 5 vidék, 4 kerület, 47 szabadkirályi város és 25 törvény-

hatósági joggal felruházott város volt és csak 58 törvényhatóságnak volt vármegyei szervezete.

Amikor tehát területi beosztás egyes megvalósult megoldásait bíráljuk, a szabályozás feltétlen érdeméül kell tekintenünk, hogy 1876 után lényegében egytipusu középfoku igazgatási egységeket hozott létre.

A Bach-rendszer bukásával visszaállt az 1848. előtti területi beosztás. A gyűlölt politikai rendszerrel együtt bukott az általa létrehozott közigazgatási területfelosztás is, függetlenül attól, hogy - Erdélytől eltekintve - racionálisabb volt és a közigazgatási igényeknek jobban megfelelt, mint a rendi korszak beosztása. Érvényes Grünwald Béla azon megállapítása, hogy a közvélemény "az idegen elnyomás közigazgatási rendszerét csak gyűlölte, de nem figyelte meg".¹

A feudalizmusból átörökölt területi beosztás legkirívóbb hibáit a következőkben foglalhatjuk össze.²

a/ Aránytalanul sok - 153 - törvényhatóságunk volt; törvényhatóságaink területe a természetes határokhöz, a községekben és a városokban beállott változásokhoz és az állam területeinek egyéb változásaihoz a legtöbb esetben nem alkalmazkodott.

b/ Törvényhatóságaink között terület, népesség és adóképesesség szempontjából óriási eltérések voltak.

c/ A törvényhatóságok albeosztásainál, a járások felosztásánál számos esetben épp úgy nem érvényesültek a tervszerűen átgondolt és a fejlődést nyomon követő elvek, mint a megyei törvényhatóságok területeinek kialakításánál.

A polgári állam szükségletei új racionális beosztást követeltek.

Az Andrássy kormány látta ezt, az 1870-es köztörvényhatóságokról szóló törvényben mégsem szabályozta a törvényhatóságok területét. Indoka "azon kegyeletnél fogva, mellyel a törvényhatóságok az ősi területhez és az ősi hagyományokhoz folyvást ragaszkodnak és azon beláthatatlan nehézség miatt, mellyel a rögtönzött felosztás összekötte van a javaslat érintetlenül hagyja a törvényhatóságokat és ezeknek történeti határait".³

Az ország pénzügyei ezidőtájt egyre siralmasabbak lettek; 1873-ban pl. 6.000.000 forint hiánnyal záralt az államháztartás.⁴ A háziadó bevezetése ezen a helyzeten enyhített volna valamit, így a politikusok egyre jobban sürgették a területi beosztási reformterv készítést.

A kor politikusai a közigazgatási reformtól elsősorban az államegység megteremtését várták. "Állami létünk szempontjából nem szabad megengednünk azt, hogy legyenek hazánk határain belül oly külön területek, melyek bármely szempontból bizonyos kiváltságokat követeljenek maguknak, bármely külön terület fenntartása régi kiváltsága alapján, vagy annak új joggal való felruházása az állam egységével egyáltalán össze nem egyeztethető."⁵ Konkrétan fejezi ki ezt Grünwald Béla: "A magyar állam egyes részei centrifugális irányt követnek, negálják az államot, erős gépezetre van tehát szükségünk, mely összetartja az államot, alávesse a részeket az egésznek."⁶ A nemzetiségi területek újra szabályozása, a nemzetiségek érdekeit alapvetően érintette, erről később még szólunk.

A vármegyék területei és népessége között lévő feltűnő aránytalanságot szemlélteti a mellékelt I.sz. táblázat.⁷

Korszakunkban jelentős probléma volt a vármegyei székhely kérdése. István idejében a megye székhely a vár volt, az akkori gazdasági, hadi, közlekedési szempontok szerint megfelelő helyre építve. A viszonyok azóta alaposan megváltoztak; a stratégiai és kereskedelmi utak, kivált a vasutvonalak kiépítése folytán sok régi megyeszékhely elvesztette korábbi jelentőségét /pl. Lőcse/ és más városok etekintetben kiemelkedtek. /Pl. Szolnok, Debrecen/

Jogilag az 1723: LXXII.tc. rendelte el, hogy a megyéknek állandó székhelye legyen, a területi bizonytalanság nagyrészt ebből is ered, s ahol biztos volt a központ, ott is "a beosztás szeszélye folytán a székhellyel szomszédos falu már más megyéhez, annak messze lévő székhelyéhez tartozott".⁸ Lényeges hiba volt az is, hogy ott ahol a megyeszékhely törvényhatósági város volt, ennek területe nem tartozott az illető megye közigazgatásához. "Ilyen esetben a megye valósággal fejnélküli törzs, az illető törvényhatósági város pedig törzs nélküli fej".⁹

A történelmi folytonosság által "létrehozott" vármegyei székhely megállapítását egyesek szerint nem szabad a törvényhozás tárgyává tenni. Mocsáry Lajos pl. ebben "csak azon bizalmatlanság kifejezését" látja, mellyel a törvényhozás "a nép iránt, a nép belátása és óhajtsái iránt viseltetik".¹⁰

A racionális területi beosztás katonai szempontból is felmérhetetlen jelentőségi volt, ezt tükrözi Szende Béla hagügyminiszter főispánokhoz kelt leirata is.

A hadi cselekmények a mozgósítás feltétele "... mindenekelőtt a törvényhatóságok és közegeiknek gondos és erélyes közreműködése, s a mozgósítás végrehajtására utalt minden polgári és katonai hatóságnak és közegnek egységes összeműködése".¹¹

Szükségképpen ellentéteket szült továbbá az állami köz-kormányzat különböző ágainak tíz-féle, egymástól eltérő területi beosztása is. Országos szinten nem volt meg a kellő kapcsolat a politikai, választói, törvénykezési, pénzügyi, közoktatási, postai, távirda, közmunka, közös hadsereg és honvédségi területek között. A Kelet Népe szerint az országban nem egy olyan köz-ség van, "melynek megyei és árvahatósága az egyik, járásbíró-sága a másik, törvényszéke a harmadik, szolgabirája a negyedik, adó-hivatal az ötödik helyen van, és még ezen felül a közös hadsereget illetően hetedik helyhez tartozik. Egyszerű ember félévi jó-vedelmét rákölti míg valamennyi hatóságát bejárja".¹²

A megyék szintjén is egyre nagyobb igény volt arra vonatkozóan, hogy a különböző hatóságok egy központba tartozzanak, tehát a kellő koordináció megvalósuljon.

A közlekedési viszonyok is új követelményeket támasztottak a régi beosztással szemben: egyes részek között a vasut eltűn-tette a távolságot, máshol - különösen az erdélyi részekén - a közigazgatás egyik legnagyobb problémája a lehetetlen utviszonyok-ból adódott.

Gróf Szapáry Gyula által vezetett minisztérium második /vármegyei/ ügyosztálya a területi rendezést alapos, átgondolt elvek alapján igyekezett megoldani. Általános, az ország egész területére kiterjedő reformot tervezett. A munkálatokat Nehrebeczky Sándor belügyminiszteri tanácsos irányította.

Az elkészült javaslat két részből állt, egyszersmind a közigazgatás két legégetőbb problémáját igyekezett megoldani. Egyrészt a "törvényhatóságok területének szabályozásáról és új beosztásáról", másrészt "a közigazgatási járások számának és székhelyeinek meghatározásáról" intézkedett. A területi problémák megoldását elsősorban az életképtelen törvényhatóságok megszüntetésében látták: 81 vármegyei jellegű törvényhatóság helyébe 51-et és 72 városi helyett 25-öt kívánt szervezni, ezzel a 153 törvényhatóság 76-ra csökkent volna.

A túl népes vármegyéket /Heves-Külső-Szolnok, Torontál/ kettéválasztotta, de szabályozásának alapelve volt, hogy azok a megyék, melyeknél a "terület, a népesség, az államadó és topográfiai fekvés miatt változtatást tenni nem szükséges, jelenlegi határaikkal fenntartandók". Így érintetlenül hagyta pl. a szász Királyföldet is. A közigazgatási költségek fedezésére képtelen törvényhatóságokat össze kívánta vonni. A szorosan vett magyarországi területen 4 megyét akart megszüntetni és 9 megyévé akart egyesíteni 19 törvényhatóságot.

A terület szabályozásnak természetesen voltak hibái is.¹³ Pl. A Hajdu kerületet Szabolcs vármegyéhez akarta csatolni, és egymástól földrajzilag különálló területekből kívánta megszervezni Kun vármegyét Karcag központtal. Ezekon a területeken az 1876: XXXIII. tc. alapján létrejött területi beosztás szerencsésebbnek tekinthető.

Erdélyben 26 régi helyett 8 új törvényhatóságot tervezett.

A tervezett határkiigazítás folytán be- és kikebelezett községek száma igen nagy volt, az összes községnek majdnem egy-negyede változtatott volna törvényhatóságot.

Tekintettel volt Sauspáry a kisebb közigazgatási egységek, a járások számának és székhelyének meghatározására is. Itt is tervbe vette a népességi és területi aránytalanságok kiküszöbölését és annak a visszas, és a lakosság szempontjából rendkívül hátrányos helyzetnek a megszüntetését, hogy a közigazgatási járások, járásbíróságok, adó- és egyéb hivatalok területi beosztása nem egyezett. Kimondta, hogy a járás hivatala a járásbíróság és az adóhivatal egy községben állíttassék fel.

A járások számát 509-ről 370-re kívánta leszállítani. Érdekess,

hogy a mai Magyarország területére 129 járás szervezését irányozta elő, ami jelzi, hogy ez a javaslat erősen megközelítette az 1949-ben végrehajtott reform keretében alkalmazott megoldásokat.¹⁴

Megállapította a járási székhelyeket is, ezt később Tisza Kálmán mellőzte, így a középfoku igazgatás érdeke a később változt okoknál fogva, háttérbe szorult a helyi érdekekkel szemben.

A Szapáry-féle javaslatból nem lett törvény. A municipalisták és a vármegye érdekeit szem előtt tartók heves ellenállásba ütközött. Nem fogadták el azt a javaslatot, amely Ghyczy Kálmán szavaival élve "eleve halva született", mert esetleges megvalósulása esetén "alkotmányunk évszázados védbástyáiból, a régi törvényhatóságokból kő kövön nem maradt volna".¹⁵

Ha ez a javaslat megvalósult volna Magyarországon az alsó- és középfoku közigazgatás területi beosztása a költségek jelentékeny csökkenésével a közigazgatás és a közönség javára igen kedvezően alakult volna.¹⁶

A területbeosztásra vonatkozó helyi elképzelések

Gr. Szapáry Gyula Belügyminisztériuma az ország területi beosztására vonatkozó javaslatát az érintett törvényhatóságok megkérdezése nélkül, lehetőleg ezekről az érdekektől függetlenül készítette el. Tervezete hosszantartó, alapos munka eredménye volt, amely figyelembe vette a közigazgatási beosztás szempontjából jelentős tényezőket. Dokumentumok tanusítják,¹⁷ hogy a tervezet készítői a helyi viszonyokról alaposan tájékozódtak és helyesen törekedtek az állami, lakossági szempontokat figyelembe venni. Mocsáry Lajos szerint a szabályozás alapelve az volt, hogy "... tabula rását csinált az országból, kezébe vette az ország földarabolását, kezébe vette a cirkalmat, és tetszése szerint feldarabolta, és kénye-kedve szerint összerakta ismét az ország részeit".¹⁸ Megjegyezzük, hogy ez az igaztalanul "szellemes" ellenzéki megjegyzés inkább - a vármegyéhez huzó és a változtatást szükségtelennek tartó - Mocsáryt, sem mint Szapáryt bírálja.

A kormány radikális javaslata jelentős egyéni érdekeket érintett. A vármegyei hivatalokban egzisztenciájukat féltő tisztviselők, a politikai befolyásu helyi vezetők komoly ellenállást tanúsítottak az európai színvonalu tervezettel szemben. Miután az 1873. december 21-én beterjesztett törvényjavaslatot elutasították, az országgyűlés "államháztartás rendezése tárgyában" kiküldött 21-es bizottsága már nem bízta a területi rendezésnél figyelembe veendő elvek kidolgozását a minisztériumra. A bizottság 9-es számú albizottsága érszletesen meghatározta a területi rendezés során nyomon követendő elveket. Ezek az elvek a következők voltak¹⁹:

a/ A területi rendezés folytán se az államra, se a polgárookra új kiadások ne háruljanak. Többen vélekedtek ugyanis úgy, hogy a területi beosztás - a demostica révén - csak új adófelemelést leplez.²⁰

b/ Olyan közigazgatási területek alakittassanak, amelyek képesek legyenek saját közigazgatási költségeiket fedezni. A bizottság azt tervezte, hogy a közigazgatási költségek fedezésére a törvényhatóság az általa befizetett egyenes államadójának 10

%-át kapná vissza, és a törvényhatóság ezen felül még - háziadó címén - beszedhet a lakosságtól ugyanennyi összeget. Azokat a törvényhatóságokat pedig, amelyek az egyenes államadó 10 %-ából nem képesek fedezni közigazgatási költségeiket össze kell vonni, vagy be kell olvasztani más területbe. Lényegesen csökkentette a tervezett szabályozás hatékonyságát az, hogy ezeket a beolvasztásokat és egyesítéseket, csak a másik törvényhatóság beleegyezésével lehetett végrehajtani, nehogy a "kikerekítés folytán a szomszéd megye törvényhatósági tevékenységében megsibbasztassék".

c/ A területi beosztásnál valamennyi érdekelt törvényhatóságot meg kell hallgatni és véleményét figyelembe kell venni. Esztergom vármegye szerint az előző Szapáry-terv éppen azért volt "ujítási ábránd",²¹ mert a törvényhatóságok véleményét nem kérte ki. A jogi alapot - igen merész analógiával - onnan származtatták, hogy a községi törvény, az 1871: XVIII. tc. szerint ha egy községtől pusztát, vagy pusztarészt csatolnak el, ebben az esetben a község meghallgatása szükséges.

d/ A magyar haza nemzeti érdeke a szabályozás által sehol se veszélyeztessék. A nemzetiségi szempont döntő szerepet játszott a tervezet és a megvalósult törvényjavaslat készítése során. Erre a későbbiekben részletesen kitérünk.

e/ Az egyes megyék területek, vagy vidékek hosszú időn át összeforrt érdeke méltányoltassék. Első pillanatban nyilvánvaló, hogy a célszerű közigazgatás szempontjai a régi territóriumok felszámolását, területi és szervezeti arányosítását követelték. Ez az elv csupán a Hajdu kerület vonatkozásában érvényesült, egyébként Erdélyben nemzetiségi szempontokat figyelembe véve, nem is érvényesülhetett.

f/ A megyei területre a közigazgatás minden ága teljesen beosztható legyen. A megbukott Szapáry-féle javaslat után készített tervezetek figyelemmel voltak a törvényhatósági albeosztás racionális átszervezésére, de a végül megvalósult Tisza-féle javaslat, ezt a szempontot figyelmen kívül hagyta.

g/ A megyeszékhely: a központban legyen.

h/ A kisebb városi törvényhatóságok a megyékkel egyesíttessenek.

A Belügyminisztérium feladata a továbbiakban ezeknek az elveknek a realizálása volt. Első látásra nyilvánvaló, hogy radikális területbeosztást, ezen elvek alapján megvalósítani nem lehetett. Önmagában is természetes, hogy a vármegyék ragaszkodtak régi területükhöz, ez a ragaszkodás azonban épp azáltal vált még nagyobbá, hogy minden terület átcsatolás csökkentette volna a törvényhatóság adóalapját, és így azt az összeget is, amelyet közigazgatási költségeinek fedezésére fordíthatott. Legmesszebb ezen a téren Heves-Külső-Szolnok vármegye ment el, aki hajlandó volt 10 községet átengedni "más megyék kényelmesebb rendezhetése végett", igaz ugyan, hogy rekompenzációként 21 községet kért cserébe.²²

Látjuk majd a részleteknél, hogy a nemzetiségi vidékeken döntően az állami érdeket vették figyelembe és a megkérdezés sok esetben csak formális volt. Így történt pl. Zaránd esetében is.

A beolvasztás vagy átcsatolás veszélye azokat a törvényhatóságokat fenyegette, akik az előbb említett 20 %-os határt túllépték. A törvényhatóság által küldött kimutatások összeállításánál arra törekedtek, hogy a közigazgatási költség minél kevesebb összegre rugjon. Zaránd pl. minimális tisztviselői fizetést irányzott elő, és irreálisra csökkentette a tisztviselői létszámot. /A 20 csendlegény helyett 8-at irányzott elő.²³ A cél érdekében Naszód vidék továbbment, tisztviselői - a terület fennmaradása érdekében - hivatalukat fizetés nélkül is vállalták volna.²⁴

A Belügyminisztérium 1874. augusztus 3-6 között valamennyi, az előző terv által érintett törvényhatóságnak az előbbi elveket feltüntető, és a szabályozásra konkrét tervet ajánló rendeletére szeptember 15-ig várta a választ. Szapáry az új tervezetet ugyanis az országgyűlés őszi ülészsaka elé kívánta terjeszteni.²⁵

A nagymennyiségű felirati anyag lehetőséget ad arra, hogy a törvényhatóságok területi beosztásra vonatkozó helyi elképzeléseit megismerhessük. A feliratok általános tartalmára már egy-két megjegyzést tettünk. Témánk szempontjából elég lenne talán a főbb tendenciákat vázolni, hogy még sem ezt tesszük, ennek az oka, hogy a területi rendezés minden egyes vidéken felszínre hozta azokat a problémákat, amelyek egyébként rejtve maradtak.

Adalékul szolgálhat az anyag a korabeli közigazgatás

birálatához, láttatja az egyéni érdekek harcát az általános fejlődéssel, és kicsit tükre a korabeli vármegyei reakciónak is.

A dualizmus kezdeti időszakáról általában azt tartják, hogy a nemzetiségek elnyomása, az erőszakos magyarosítás még nem vett határozott irányt. A feliratok olvasása közben nem egy esetben láthatjuk ennek ellenkezőjét, és figyelmesen megvizsgálva észrevehetjük, hogy a "beolvasztás" a területi szabályozás során nemcsak vezérlő elv volt, hanem a kivitel során ténylegesen érvényesülő, átgondolt, tudatos tevékenység is.

Hasznos áttekinteni részletesen az ország közigazgatási területi beosztását azért is, hogy a Tisza Kálmán által kezdeményezett 1876: XXXVII. tc.-et összehasonlíthassuk az igényekkel. Ez az összehasonlítás egyébként egyben az utóbbi törvény igen éles kritikáját is nyújtja.

Az ország térképén nyugatról kelet felé haladva az 1874-ben fennálló törvényhatóságokat egyenként sorravéve ismertetjük a helyi elképzeléseket.

A feliratokon túl, felhasználtuk még a korabeli sajtó cikkei és hasznos forrásnak bizonyult a képviselőházi vita anyaga is.

A Duna mentén Győr, Moson, Esztergom és Komárom vármegyék az ország legkisebb területű törvényhatóságai közé tartoztak. A négy törvényhatóság együttes területe sem érte el pl. Bács-Bodrog területét. Közigazgatási költségeik az államadók 17-22 %-át tették ki,²⁶ tehát a szabályozási alapelvek szerint összevonásuk lett volna indokolt. A minisztérium Győrt Mosonnal, Esztergomot Komárommal ajánlotta egyesíteni. Székhelyül Mosont és Komáromot javasolta.

Győr vármegye a székhelyet Győrben vélte alkalmasabbnak, mert "... a megye tisztán magyar ajku lakossága szeretve őrzött nemzeti nyelvét félti".²⁷ Bár az egyesülést nem pártolta, Gyapay Dániel alispán "tisztességes" alkut kínált: a Duna által levágott 6 községet felajánlotta a "bakonyalji 13 magyar községért". Ezeket a helységeket ezáltal "megmentené a szláv és germán"²⁸ nyomástól.

Moson vármegye arról az alapról kívánta megvédeni törvényhatósági önállóságát, amelyről Győr alispánja támadta a javasolt egyesülést. Moson vármegye lakosságának és bizottsági tagjainak 9/10-ed része német és horvát ajku volt, amelyek szerintük "példaszerű békés testvéri egyetértésben"²⁹ élnek a magyar lakos-

sággal. Győr és Moson vármegye "egészen más műveltségű vagyoni fokon álló, más nemzetiségű s egymással eddig semmi összeköttetésben nem volt lakossága" között viszont az egyesüléssel felbomlana a jó viszony.

Esztergom területe mindössze 19,09 □ mérföld volt, és államadóijából 20 %-ot használt fel közigazgatási kiadásainak fedezésére. Területi beosztásának hiányossága volt, hogy a vármegye területén Lábatlan és Piszka Komárom megyei községek szigeteket képeztek, továbbá, hogy a megye székhelyétől a Duna elválasztotta területének több, mint felét. A tervezett egyesülést nem tartotta jónak, és indokolás nélkül csak azt állapította meg, hogy Szapáry a javaslatot "a tényleges viszonyok kellő figyelembe vétele nélkül"³⁰ készítette el. A vármegye területén elmaradt reformot kérte számon a Budapesti Napilap 1876. június 13-i száma, amikor megállapította, hogy Esztergomhoz kellett volna csatolni a Duna által Pest-Pilis-Solttól elhatárolt pilisi járást.

Komárom vármegye is elzárkózott a tervbe vett egyesüléstől, annak ellenére, hogy a közös törvényhatóság székhelyül Komáromot jelölte ki.³¹ Döntését azzal indokolta, hogy a lényegesen kisebb egyenesadót kivető Esztergom átcsatolása esetén erre a törvényhatóságra nehezedne "a nagyobb adó" fizetésének terhe.

A fentebbi törvényhatóságok érvei később meggyőzték Tisza Kálmánt is, aki 1876-ban nem látta szükségesnek ezen a területen a megyék reformját, annak ellenére, hogy az pénzügyileg és közigazgatási szempontból is indokolt lett volna.

Nyitra vármegye közel 100 □ mérföld kiterjedésű területe, feltűnően szabálytalan volt. Az észak-keleti irányba kiszögellő rajmóczi járásának 34 községe saját székhelyénél mind a három, öt határoló vármegye székhelyéhez sokkal közelebb volt. A járásból a vármegyei központ felé vezető egyetlen út jelentős része Bars vármegyén keresztül haladt. Az adóhivatali határ - a terület terméshasználatát véve alapul - sem követte a törvényhatóság határát.

A célszerű és gyors közigazgatás megteremtése érdekében feltétlenül szükséges lett volna ezt a területrészt elcsatolni Nyitrától. Ez, a közigazgatási szempontból képtelen állapot fenntartása azonban a vármegyének "létszükségét"³² képezte.

A terület visszatartását igényelte "mindenek előtt a magyar nemzetiség legfőbb érdekei iránti tekintet", hiszen a "tótajku" többsége ellenére a vármegyében a "pánszláv irányu mozgalmak még el nem hatalmasodtak", és ez a "magát minden alkalommal sikeresen érvényesíteni képes ... magyar elem befolyásának köszönhető". "Elszakítani területünkötől e derék községeket annyi lenne, mint szándékosan lehetetlenné tenni azt, hogy Nyitra megye területén a magyar nemzetiség fája tekintélyes lombkoronát nyerhessen valaha!"

Minden esetre az 1876: XXXIII. tc. a fennálló beosztást nem változtatta meg.

Zólyom vármegye törvényhatósági bizottságának véleményét Grünwald Béla alispán terjesztette fel. A minisztériumi tervezet Turóc vármegyével akarta egyesíteni Zólyomot, amelynek 19 %-os volt az adórátája. A pénzügyi helyzet javítására az alispán két utat látott; egyrészt vagy leszámítják a tisztviselői létszámot, ami szerint lehetetlen, vagy újabb jelentős összegű adóval sújtják a népet, ami ugyan "nem feltétlenül lehetetlen",³³ de "nehezen kivitelezhető". Véleménye szerint a szervezett egyesülés azért nem jó megoldás, mert "ennek eredménye az lenne, hogy 7 %-kal kellene az eddigi adót emelni". Egyedül helyes megoldásnak azt találta, hogy a megye területén, ill. határához közel fekvő 7 szabadkirályi várost³⁴ olvasszák be a vármegyébe.

A vármegyékhez hasonlóan azonban a törvényhatósági jogú városok sem váltak meg szívesen önállóságuktól. Az indok is sokban azonos volt, így pl. Korpona város "a legújabb időkben védbástyául szolgál az alsó vidéknek a százannyira veszélyes csirákat vető és terjedő pánszláv elemekkel szemben, és ezt egyedül csak a "városi törvényhatóság önállósága folytán tett erélyes intézkedései"³⁵ tették lehetővé.

Turóc vármegye még a 20 □ mérföldet se érte el, és az egy jókora várost kitevő lakossága által befizetett államadó negyedrésze kellett az adminisztráció fedezésére. Pénzügyi tekintetben minden számbajöhető területbeosztási elképzelés csak javított volna a helyzeten. Így pl. a minisztérium által javasolt - előbb ismertetett - terv szerint 7 %-kal kevesebb adót kellett volna fizetni a lakosságnak. Turóc vezetői az egyesüléssel azonban nem akartak

"tühleyet képezni a külön érdekek viszályainak".³⁶ Politikai tekintetben a minisztérium figyelmébe ajánlotta, hogy Turócszentmártonban a Slovenska Matica és több más szlovák egyesület létezik, és a megyeszékhely így a "tót agitáció fészke". "A tapasztalás mutatja, hogy ezen agitáció a megyei hatóság többnyire Turócszentmártonban lakó tisztviselői által, nem különben az ott székelő királyi törvényszék által paralyssalva van". A tervezett egyesüléssel e törvényhatóság elvesztené hivatalit és ezáltal "több és szabadabb tér engedtetnék a további izgatásokhoz".

Bars vármegye-Zólyomhoz hasonlóan - nem a Honttal való egyesülésben látta a kivezető utat, hanem azt kérte, hogy Körmöczbánya és Ujbánya szabadkirályi városokat is tegyék a törvényhatóság részévé.

A vármegye változatlan területen történő fenntartása "különösen nemzetiségi szempontból"³⁷ indokolt, monda a szükségzavu jelentés. Bővebben beszél erről feliratában Léva város egy, az esetleg egyesített két törvényhatóság székhelyéül ajánlotta magát.

"Városunk - irták - magyar nemzetiségénél fogva hivatva van a magyarság védbástyájául szolgálni." A város ezáltal a "közhaza javára működik", hiszen "a magyar nemzetiségünk megszilárdítása, minden eshetőség elleni megóvása soha nem válik a haza kárára".³⁸

Hont vármegye is megkivánta tartani önállóságát, sőt határozottan kijelentette, hogy "mivel a célbavett szabályozás által a megyei adóalap csökkenne, a megfelelő kárpótlás nélkül semminemű területátengedésbe bele nem egyezünk".³⁹

Liptó vármegyét a Belügyminisztérium - a hasonlóan kisterületű és adóképességű - Árva vármegyével kívánta egyesíteni. Az összevonást egyik törvényhatóság sem tartotta megfelelőnek. Liptó alispánja feltette a kérdést: "... Lehet-e ott két megye egyesítését tervezésbe hozni, hol a nemzetellenes érzületek hullámmzésát kellő határok közé szorítani csak az adminisztracionális központ van hivatva, s a tervezett egyesítés által a jelzett hullámok elsodorhatják ... azokat, akik a magyar érdekében ténykednek".⁴⁰

Árva vármegye évi egyenes államadójának 1/3-át költötte közigazgatására. Mégis talált a pénzügyi közigazgatási szempontok felett álló indokot önállóságának védelmére. A vármegye hatékonyan támogatta a magyar állam érdekeit, ezen a területen még nemzetiségi

probléma nem volt. De a törvényhatóság aggódva "kiséri figyelemmel a népnevelés országszerte megindult fejlődését," melynek "egyes kinövésai, vagy tévesztett iránya ... hatalmas fegyverré válik az ellenség kezében", és a tömegek "tervszerűen üzött megmételtyezésében". Közelebbről ha a "pánszlávisztikus elvek, továbbá a tót ujságokba alattomosan beszótt communistikus csábítások"⁴¹ a néprétegbe átszivárognak, ezen a törvényhatóság az államnak további jó szolgálatokat tehet.

Ugy tűnik, hogy az állam igényt tartott erre a szolgálatra azzal együtt is, hogy a siralmas gazdasági helyzeten,⁴² közigazgatási viszonyai következtében, fennmaradása érdekében jelentős állami támogatásra szorult.

A Belügyminisztérium törvényelőkészítő munkája során Liptó-Turóc-Árva vármegye megalakítását tervezte. A tervbevett törvényhatóság nemcsak területileg, hanem nemzetiségi szempontból is megfelelt volna az akkori elképzeléseknek, magyar többségű lett volna és az állami akarat közvetítésére alkalmas nemzetiségek szerinti összetételű törvényhatósági bizottsága rendelkezett volna. A később közölt melléklet szerint a 443 fős bizottságból a 275 magyar bizottsági tag, a 74 német és 94 szlovák nemzetiségű bizottsági taggal szemben szabadon érvényesíthette volna akaratát.

Torna vármegye a szorosan vett Magyarország legkisebb területű törvényhatósága volt. A 23.176 lakos 1873-ban 73.531 forint államadót fizetett be. Közigazgatási költsége 20.181 forint volt, tehát az államadó közel 30 %-a. Ez azt jelenti, - ha a háziadót bevezetik, a lakosságra még 20 %-os pótdadót kellett volna kivetni. Életképtelensége annyira nyilvánvaló volt, hogy valamennyi átfogó területi rendezés Abauj vármegyéhez csatolta át.⁴³

A minisztérium ugyanezt tervezte, de Torna megye "közönségétől" feliratu - valójában csak a törvényhatósági tisztviselők érdekét tükröző vélemény szerint a "csatlakozás nem könnyebbség, nem előny nem jótétemény lenne ránk nézve, hanem megsemmisülés". Jogállását védve neki sem volt sokkal több indoka, mint a többi hasonlóan egyesíteni tervezett törvényhatóságnak. "Magyarország létele ellen megátalkodott, konok harcot folytat a sajtóban, szószéken... a szász, az oláh és a rác rajongóknak egész serege" és egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a "1848/49-ben nevetségesig törpe

pánszláv agitáció az ország észak-nyugati részében megdöbbentő mérvű terjedelmet vett." "Ne romboljuk le a legnagyobb törvényhatóságok egyikét"⁴⁴ - fejeződik be az érvelésük.

Abauj vármegye miképpen Zólyom, azzal támadta az összevonást, hogy így saját adófizetői kerülnek rosszabb helyzetbe.

Tisza Kálmán 1876-ban sem szabályozta ezt a vidéket. Hogy látta ezt a kirívó szabálytalanságot, bizonyítja az is, hogy Torna vármegye főispánjának nem irányzott elő fizetést, és arra számított, hogy a háziadó bevezetésével a vármegye önként csatlakozik majd Abauj törvényhatóságához.⁴⁵

Ugocsa vármegyét⁴⁶ az 1876-os szabályozás fenntartotta. A vármegye területe 20.69 U mérföld, lakóinak száma 65.036, 1873-as évi egyenes államadója 153.275 forint, közigazgatási költsége 1874-ben 32.500 forint, vagyis az egyenes államadó 20.4 %-a volt. A törvényhatóság felé az állami akaratot a Bereggel közös főispán közvetítette.

Közigazgatásilag két járásra oszlott, melyet a Tisza választott el egymástól. A vármegye székhelye Nagyszöllös, adófelügyeleti és illetékkiszabási központja Beregszász volt. Pénzügyigazgatósági központja Munkácsra és Nagyszöllőre, tankerületi központja Szatmárban volt. Ezen belül növelte a feszültséget, hogy a halmi járás községei törvényszéki és telekkönyvi ügyeit Szatmáron volt kénytelen intézni, a Nagyszöllősi járás pedig törvényszékieleg Beregszászhoz tartozott.

A vármegye ügyiratforgalma minimális volt, 1873-ban 2.772 közigazgatási és 1779 árvaszéki ügyet intéztek el. A számok tanúsítják, hogy a törvényhatóság fenntartása közigazgatásilag, földrajzilag, pénzügyileg egyaránt indokolatlan volt. 1874-ben tartott népgyűlés is a vármegye "felosztása" iránt fejezte ki óhaját".⁴⁷

Ennek ellenére Ugocsa vármegye lakossága még sokáig adott néhány tisztviselőjének biztos egzisztenciát.

A Jász-Kun kerület területi beosztásának reformja a Duna-Tisza közén fekvő törvényhatóságok területi rendelkezésének középpontjában állt. Területi viszonyai sürgetően követelték a reformot.

A kerület 215.000 lakója összesen 8.217 □ mérföld területen, más törvényhatóságok területén szétszórta helyezkedett el. A fennálló sajátosságokra tekintettel a vizsgált időpontban számos helyi elképzelés született a kerület jövőjéről. Valamennyi elképzelés egyben közös volt; a törvényhatósági önállóságot részben, vagy egészben fenn akarta tartani. A Kis-Kunság törvényhatósági bizottsága szerint "... tudjuk, érezzük, hogy törvényhatóságunk mai alapjában többé nem tartható fenn".⁴⁸ A belügyminisztérium a Kis-Kunság felső községeit Pest, alsót pedig Csongrád vármegyéhez tervezte csatolni. A törvényhatósági bizottság a 75.000 kiskun nevében azonban "Pest és Csongrád megyéknek kerületünkbe beszögellő, részben benne és közte fekvő részének egybecsatolásával" egy önálló törvényhatóság megalakítását kérte. Ennek érdekében szükségesnek látta, hogy "Csongrád megye Tiszán inneni járása a Tiszán-tulitól elszakíttassék" és az egész Kis-Kun kerület, valamint a közbeeső pesti területek és jási pusztarészek olvasztassanak egybe. A javaslat készítői megelégedtek volna a Kis-Kun-Csongrád névvel is.

Indokolásul felhozták, hogy a kiskun községek mint jogi személyek 388.000 hold földdel rendelkeznek, és a tervezett új vármegye művelődési⁴⁹ szempontból kedvező helyzetben lenne, hiszen "a községi lakosok közel 50 %-a tud olvasni". A kettészakítás ellen azért tiltakoztak, mert a "sajátságos jászkun fejlemények miatt az új idegen törvényhatósággal ellentétbe kerülnének", és féltő, hogy sajátos viszonyaik "sem eléggé felfogva, sem kellőleg méltányolva... nem lesznek". "Nem csupán a politikai, vagy közjogi féltékenység, s netán a kiváltságokhoz ragaszkodás" miatt kívánja önállóságát fenntartani a Kis-Kun kerület, hanem - mondja mégis ellenkezőjét a felirat - "szerzett jogok s mindenekelőtt a jászkun magánjog sajátosságai" indokolják a fennmaradást. A belügyminisztérium ezt a helyi kezdeményezést elfogadta, és elkészült javaslatában Szeged székhellyel tervezte megalakítani Kis-Kun vármegyét.

A Jászság szabályozása összefüggött Heves-Külső-Szolnok területreformjával, bár az utóbbi nem akart "területi szabályozást, csak a beszögelléseket kívánta megszüntetni".⁵⁰ De ha "külső okból, ha kormányzati tekintetektől, más megyék kényelmesebb rendez-

hetése végett" szükséges, beleegyezik a területi rendezésbe, ha az elszakítani tervezett tiszántúli községekért cserébe megkapja a Borsod vármegyéhez tartozó, de teljesen Heveshez gravitáló községeket. Ezek a községek /pl. Tárkány, Felnémet/ Miskolcra, a megyeszékhelyre csak Eger városán keresztül tudtak eljutni. Kézénfekvő volt tehát, hogy ezen községek érdeke a Heveshez való csatolást kívánta. A borsodi főispán szerint azonban "Borsod vármegye határa elég szabályos, igazságtalanság lenne megcsonkítani". Nem lenne szabad folytatja a főispán ezzel a területi reformmal "erős jobboldali megyét elkedvetleníteni".⁵¹

Szolnok várost is ehhez a vármegyéhez kívánta csatolni, ami ellen az tiltakozott, mondván, hogy "mi megelégszünk azzal, hogy magyarok vagyunk, nem óhajtunk még ezen felül jászok is lenni".⁵² Felvetette viszont a város emlékirata, hogy Jászságot és Nagy-Kunságot is magában foglaló Külső Szolnok megye központjául Szolnok lenne alkalmas. Szapáry még nem, de Tisza Kálmán megvalósította ezt az elképzelést.

A Belügyminisztérium a Nagy-Kunságból Heves-Külső-Szolnok vármegye tiszafüredi járásának hozzácsatolásával Karcag központtu vármegyét tervezett. Heves-Külső-Szolnok vármegye viszont "a Tiszát választó vonalnak nem tekintette", annak ellenére, hogy az említett járás községeivel - mivel a Tiszán Tiszafüredtől Szolnokig nem volt híd, - igen nehezen érintkezett.⁵³

Bács-Bodrogh vármegye nagy területe és lakóinak nagy száma a "könnyű és gyors közigazgatás akadályául szolgált".⁵⁴ A belügyminisztérium ennek érdekében kettéválasztását tartotta célszerűnek. A törvényhatóság viszont előre figyelmeztette a javaslat készítőit: "ha Bács-Bodroghot felosztalják, akkor a magyar törvényhozók egy nagy és legnépesebb, legtöbb adót fizető magyar érzelmi megyét Magyarország térképéről letörölne".⁵⁵

Figyelembe véve a vármegye törvényhatósági bizottságának nemzetiségek szerinti összetételét, a megyét "kedvezően" kettéválasztani nem volt egyszerű dolog. Az 593 bizottsági tagból 252 magyar, 184 német és 146 szerb ajku volt. A tervezett kialakítás szerint Bács megyében 105 magyar, 92 német, 26 szerb és 6 egyéb, Bodroghban 147 magyar, 92 német és 124 szerb, valamint 5 egyéb nemzetiségű bizottsági tag jutott. Nehezen hihető, hogy a megyét

kettéválasztó képzeletbeli határt a közigazgatási, közlekedési, földrajzi szempontok figyelembevételével húzták meg.

Nagy-Kikindai szerb kerületet Torontál vármegyével kívánták egyesíteni. A döntően szerb ajku 65.889 lakost a területi bizottságban 11 szerb, 10 német, 2 magyar és 1 román bizottsági tag képviselte. A kerületi alkapitány szerint, ha a két törvényhatóságot egyesítenék "... a kerület majdnem tiszta szerb ajku lakosainak nemzeti létele kitöröltetné, s a nemzeti egyenjogúság tárgyában alkotott törvény, legalább a szerb ajku honpolgárok irányában csak a káros vidéki szerbek felé mutató, hogy kérdőjellel változtatnák át".⁵⁶ A kerület fenntartása "még a kerület határain kívül lakó összes hazabeli szerb testvéreinek köznyugalma szempontjából is kívánatos".⁵⁷ A törvényhatóság beolvasztása esetén "anyagi romlás következne be" mivel a kerület lakosságának megélhetése a területén lévő 123.000 hold, ugynevezett überlandiális földnek és kisebb királyi haszonvételeknek megváltásától, valamint egyéb magánvagyonának egységes kezelésétől feltételeztetik.⁵⁸

A kerület a megváltási kérdésekben követendő "módus procedit" meghatározó szabályrendeletet is megalkotta, ami iránt bizonyos, hogy az új megye bizottsága közömbös lesz.

Torontál vármegye főügyésze terjedelmes emlékiratában óva inti a belügyminisztert, a tervezett egyesítéstől. "Nem maradna Torontál megye épségben, mert a megyei bizottságban tulsulyra vergődne a magyar haza és nemzet irányában ellenszenvvel viseltető elem". Pedig "Torontál megye, mint Belgrád szomszédja, a magyar nemzetiség, a haza és alkotmányos szabadság védőbástyája"⁵⁹ kell, hogy legyen. A Belügyminisztérium is hasonlóképp vélekedhetett, mert azt kérdezte Temes vármegye főispánjától, hogy "... a magyar nemzetiségi arálynak kedvezőbbé tétele céljából"⁶⁰ nem lenne-e hasznos az alibunári járást Temeshez csatolni. A főispán válaszában kifejtette, hogy a nemzetiségi terület átcsatolása Torontálnak ugyan hasznos, de Temesnek "végtelenül káros"⁶¹ lenne.

Erdély tervezett szabályozásával kapcsolatban tennünk kell néhány, általános megjegyzést.⁶² Az ország területi rendezésére számos elképzelés született, és eltérőek voltak azok az elvek is, amelyeket a kor tudósai, politikusai, gyakorlati szakemberei, a helyes közigazgatási beosztás alapjául jelöltek meg. Egy

tekintetben azonban nem volt vita, a magyar uralkodó osztály elképzeléseit illetően; a "magyar államegység" megteremtése valamennyi terv közös követelménye volt.

A nemzetiségek elnyomására, éppen úgy, mint a magyar nép fékentartásához, fegyveres erőn és törvényes korlátozásokon kívül "célszerűen"⁶³ berendezett közigazgatásra is szükség volt. Grünwald Béla ezt a követelményt a következőképpen fogalmazta meg: "a közigazgatási organizmus úgy legyen megalkotva, hogy képes legyen levern minden tényezőt, megghiusítani minden törekvést, amely a magyar nemzetiség fő érdeke, az állam fennállása ellen van".⁶⁴

Erdély területi beosztása nem felelt meg sem a közigazgatás, sem az államegység követelményeinek. Területe 8 vármegyére, 5 székely, 9 szász székre és 4 vidékre oszlott. A sajátos földrajzi, közlekedési viszonyok az apró szétszórt törvényhatóságok közigazgatását jelentősen megnehezítették.

Már az 1846. évi erdélyi országgyűlés "systematica deputatio" név alatt egy bizottságot alakított Erdély célszerűbb felosztására, azonban a bizottság által elkészített terv az 1848 évi unió miatt papíron maradt. Az alkotmányos élet helyreállításával egyre sürgetőbb lett a célszerű felosztás igénye.

A közigazgatási beosztás egy adott területen döntő tényezője lehet a nemzetiségi politikának. A dualizmus hajnalán a nemzetiségek sorra felvetették a vármegyék nemzetiségek szerinti kikerekítésének gondolatát.

Kővárvidék pl. 1874-ben kérte, hogy "... a kormány nem tőrlje el a magyar térképről a nemzetiségi megyéket, hanem ... maga lépjen fel ily megyék kikerekítésével".⁶⁵ Horváth Gyula szerint: "Erdélyben a három nemzet külön, és belintézményeire teljesen eltérő kiváltságai a statutumok, szokások egész láncolatát teremttették meg, melyeknek megbolygatása az adminisztrációnak, teljes megzavarását vonná maga után".⁶⁶ A Szapáry-féle terv bukása után Erdély törvényhatóságainak képviselőiből összehívott ugynevezett erdélyi ankét megfogalmazása szerint "a különböző nemzetiségi érdekek számára, a különböző területek fenntartásának szükségét éppen maga a jó közigazgatás érdeke igazolná".⁶⁷

Felső-Fehér vármegye törvényhatósági bizottságának a fen-

ti megállapításra adott válasza ezzel ellentétes felfogást tartalmaz. A törvényhatósági bizottság véleménye az volt, hogy a területi rendezésnél az első szempont az államegység megteremtése, és "nem lehet alkudni olyan kérdésben, mely Magyarország államiságának létérdeke".⁶⁸ Ezt vallja a Nemzeti Hírlap 1876. április 19-i száma is. Cikkírója szerint az erdélyi területrendezés "végrehajtásában kizárólag a magyar államiság eszméje és érdeke által kell vezéreltetni." Torda vármegye főispánja - miután hosszasan fejtegette a "tekintélyes magyar elem üdvös befolyását", megállapította: "megvagyok győződve, hogy az erdélyi részek újabb felosztása által a magyar állam érdekeinek éppen annyit lehet használni, mint ártani". Leplezetlenül kimondta, hogy az "erdélyi részeknek a felosztása nem mérnöki, és nem számtani feladat".⁶⁹

Beksics Gusztáv szerint "közigazgatási reform nélkül az oláh kérdést megoldani nem lehet" és a "gyeplőt keményen tartó közigazgatás a legelső és legszükségesebb követelmény Erdélyben".⁷⁰ Tisza Kálmán szerint a nemzetiségi autonomiára való törekvés "tul meg a magyar állam létfeltételeinek határán".⁷¹

Szapáry 1873-as tervezete Erdélyt 8 vármegyére kívánta felosztani. Belső-Szolnokot Doboka megyével tervezte egyesíteni, Kolozs vármegyét Torda alsó kerületével és Aranyosszékkal bővítette. Alsó-Fehér vármegye kuszált határait kiegészítette Szeben szék és Küküllő vármegyével, Zarándot Hunyad vármegyéhez kívánta csatolni. A szabályozás szerint Szeben vármegye magában foglalta volna Segesvár, Medgyes, Nagy-Sink, Ujgyház széket. Brassó vármegyét Háromszék Brassó vidéke, Kóhalomszék, Fogaras vidék keleti része és Felső-Fehér egyes vidékei alkották volna. Maros vármegyét tervezett Küküllő vármegyének Alsó-Fehérbe be nem osztott részéből, Udvarhely és Marosszékből. Tervezte végül Szász-Régen vármegyét Naszód, Beszterce vidékből, Kolozs vármegyéből és Torda megye felső kerületéből.

A törvényjavaslat lényegét Gurbán Konstantin abban látta, hogy "Erdély háromszéki magyarsága hatalmas védbástyát fog képezni az oláh országból jövő ellenséges invázió ellenében, ime Fogaras többé nem szegülhet ellene a miniszteri kibocsátványoknak, ime Zaránd megye - a Hodossiuk és Borleák fészke - eltöröltetik a föld színéről, ime a magyar nemzetiségnek kedvező alkalom

nyújtatik önmagába olvasztani a többi nemzetiséget."⁷²

Tanulságos összehasonlítani az 1873-as tervezetet a törvényhatóságok kikérdezése után, véleményük figyelembe vételével készült újabb Szapári-tervvel, melynek megoldásai már sokban azonosak az 1876: XXXIII. tc. által létrehozott megyei beosztással.

Kővár vidéke a Partiumban elterülő 18,94 □ mérföld területű, 31.744 lakosu törvényhatóság volt; lakóinak többsége román nemzetiségű volt, törvényhatóságát képviselő bizottságában 80 román, 23 német és 17 magyar nemzetiségű tag foglalt helyet. Területe, adóképesége kb. Esztergom vármegyével volt azonos, a terület beosztási tervet mégis radikálisabban kezelték; Szapáry első javaslata Közép-Szolnok és Kraszna vármegyéhez, a második tervezet teljes egészében Belső-Szolnok és Doboka vármegyéhez kívánta csatolni. Az első tervet véleményező miniszteriumi mérnök helyesen mutatott rá, hogy a tervezett egyesítés "a közlekedés érdekei szempontjából"⁷³ nem célszerű. Kővár vidékén keresztül haladó valamennyi ut ugyanis a Deés-Szatmár forgalmi vonalon fekött. A törvényhatóság felterjesztése szerint ha Kővárt Belső-Szolnok-Dobokához csatolják, a természetszerű határoknak és a közlekedésnek megfelelő törvényhatóság jönne létre. A szabályozást indokolná az is, hogy 1850. és 1861. között Kővár az említett módon lett csatolva Erdélyhez. Ezen túl a Belső-Szolnokkal való egyesítést indokolta az adóképeség növevése is. A második terv ezt figyelembe véve kívánta rendezni Kővár vidékét. A Tisza Kálmán felügyelete alatt dolgozó törvényelőkészítő bizottság azonban három részre kívánta szakítani a történelmi vidéket, amelyet az "a mély fájdalom legkeserűbb érzetével"⁷⁴ fogadott. A törvényhatóság véleménye szerint a "három részre darabolás az alkotmányos halálnál is több", és a szabályozás azt sem méltányolta, hogy az itt lévő románajkuak "a vidéken kívül lakó magyar nemzetiségű testvérekkel mindig a legjobb testvéri egyetértésben éltek." Papp Sándor a vidék országgyűlési képviselője elmondta, hogy Kővár "természeti fekvése egy természeti határokkal ellátott völgykatlant képez, melyből kijutás sok nehézséggel jár, és a vidék lakossága földtanilag is egymásra van utalva".⁷⁵ Belső-Szolnokkal való egyesítést a vidék azért nem találta he-

lyesnek, mert itt "1860 óta a magyar anyagi törvények vannak érvényben, míg ellenkezőleg Belső-Szolnok megyében jelenleg is az osztrák polgári és büntetőtörvénykönyv, valamint csődeljárás van hatályban".⁷⁶ Az alkapitány, mivel a "vidék ... nemcsak hazájához lángoló szeretetében, hanem társadalmilag is egybeforrt," kérte, hogy ne darabolják fel a vidéket, hanem egyszerűen csatolják valamely törvényhatósághoz, "hogy legalább szánalmas sorsukat együtt sirathassék".

Tisza Kálmán az 1876: XXXIII. tc.-ben ezen a területen, radikális megoldást, a vidék szétdarabolását választotta.

Doboka vármegye 1873. október 29-én a képviselőházhoz címzett feliratában az erdélyi probléma megoldására egy ankét összehívását javasolta. Nem támogatta a Belső-Szolnokkal való egyesítési tervet, csak a vármegye területébe ékelt Szék város törvényhatósági önállóságának megszüntetését és a városnak a megyével való egyesítését kívánta. A törvényhatóság önállóságának fennmaradása esetén Szamosujvár szabadkirályi város azt ajánlotta, hogy "ingyen látja el a megyét a szükséges hivatali helyiségekkel."⁷⁷ A város felirata szerint "ha az új megye nem városunkban találná székhelyét, anyagi érdekeinket, s lételünket veszélyeztetve látnánk". Igazságtalanság lenne, ha nem Szamosujvár kapná a megyeszékhelyi jogot, az a város "mely a magyar nemzetiség érdekében egy idegen ajku, s talán egy kevésbé hazafias elemektől lakott vidéken, elszigetelve hivatást teljesít".⁷⁸ A Kelet Népe szerint a Szamosujvárral versengő Deés megyeszékhelyül jelölésével Tisza Kálmán részéről "a hajdani balközépi politika deési párthiveinek némi megjutalmazása céloztatik".⁷⁹

Belső-Szolnok vármegye kérte, hogy a törvényhatóság keleti részén fekvő községeket ne szakítsák el, mert a fennálló birtokviszonyok megkívánják azok megtartását.⁸⁰ Ezen túl "helyfekvési hathatós tekintetek" is indokolták az említett községek megtartását, "ezek egy része magyarok által lakva, a román megye szomszédságának befolyása alatt már is eloláhosodásnak van kitéve, és a csatoltatás által menthetetlenül meg lennének nemzetiségükben rontva". Ugyanezen községek érdekében írta báró Bánffy Dezső a vármegye főispánja - a későbbi keménykezű miniszterelnök - "Hiszem, hogy a kormánynál fő elv a magyar elem erősítése, a Király-

hágón inneni részen." Ezen elvből kiindulva látta a kikerekítéseket is "... hogy mentől kevesebb magyar elem osztassék be olyan megyébe, ahol mint ilyen, befolyást nem gyakorolhat". A törvényjavaslat elkészítésénél közreműködő báró Kemény Gábor államtitkár, a feliratot "annak idejében figyelembe veendő"⁸¹ megjegyzéssel látta el, és a Tisza Kálmán által létrehozott szabályozás a fenti kérést valóban teljesítették.

Naszód vidéke a háziadó bevezetése esetén a minisztérium által tervezett adókulcs alapulvételével nem tudta volna fedezni közigazgatási költségeit. Államadója 1874-ben 101.157 forint volt, közigazgatási kiadásai 23.050 forintra rugtak. A főkapitány szerint a vidék "kevés takarékoszággal"⁸² fedezheti közigazgatási költségeit. A miniszteri kimutatás szerint azon kevés törvényhatóság közé tartozott, amelynek bizottságában egyetlen magyar nemzetiségű bizottsági tag sem volt. A román többségű törvényhatóságnak arra kellett válaszolnia, hogy "megtartja-e önálló jogállását, vagy Beszterce vidékkel és Torda megye némely részeivel, ideértve Szászrégen városát egyesülni fog".

A nemzetiségi terület feliratában "feltételezi, hogy a kikerekítéssel az államnak nincs más célja, mint egyfelől az állam pénzviszonyainak jobb helyzetbe hozása, másfelől a közigazgatás korszerűsítése", ebben az esetben pedig a vidék fenntartása, "közigazgatási és állami szempontból is szükséges". A tervezett egyesülés esetén, mivel az új megye három nemzetiségből állna "nem éretnénk el a haza különféle népeinek testvéresedése és ezáltal a haza felvirágása".

A második Szapáry-terv, és Tisza Kálmán sem vette figyelembe a törvényhatóság véleményét.

Torda vármegye hatalmas területe Erdélyt kelet-nyugat irányban szelte ketté. Keleti és nyugati községei a központtal semmiféle összeköttetésben nem voltak, tulzás nélkül mondhatjuk, hogy pl. a vármegye nyugati felén lévő Szolcsva községből könnyebben lehetett volna elérni Erdély bármely pontját, mint a megyebeli keleten fekvő Toplicát. Reformját ez a nagyfokú területi aránytalanság tette szükségessé, adóképesége alkalmassá tette volna önálló törvényhatósági létének megtartására. Az első Szapáry-féle javas-

lat és az erdélyi ankét határozata a törvényhatóság felső területét, egy új - Szászrégen központu - megyébe kívánta beolvasztani. "Az alsó kerületet, melyben a megye székhelye, Torda város is fekszik, a szomszédos megyék közt felosztva, a történelemben sem csekély szerepet játszott megyénknek még nevét is meg akarja semmisíteni!"⁸³ Az első Szapáry terv 8, az erdélyi ankét 10 megyét tervezett Erdélyben létrehozni. Torda törvényhatósága hosszasan bizonygatta, hogy "Erdélyt 12 törvényhatóságnál kevesebbre felosztani célszerűtlen lenne." Ezen belül aztán Torda megye egy része Torda székhellyel önállóságra érdemes.

A vármegye főispánja feltétlenül javasolta, hogy törvényhatóságának felső kerületéből alakítsanak egy megyét. Itt laktak ugyanis "birtokos osztályunk olyan tagjai, mint a Telekiek, a báró Kemények, a Bánffyak, és ezt a tekintélyes magyar emelet akként lehetne a magyar állam érdekében legjobb eredménnyel hasznosítani, ha egy megyét alakítanánk".⁸⁴ Nem látta helyesnek Torda megye északi részét Marosszékhez csatolni, "mert ez esetben Torda megye felső kerületében lévő vagyonos és tekintélyes magyar elem ereje el lesz vesztegetve, mert Marosszékben a magyar elem úgy magában is elég erős". Ezen túl - saját tapasztalatára hivatkozva megállapította, hogy "nem lesz irigylendő azoknak a magyar birtokoknak sorsa, akiket Kolozs és Doboka megyéhez fognak csatoltatni, mert a leendő Beszterce megyében a Naszód vidéki, azaz tizenhárom próbás román elem oly hatalmas többségben lesz a gyűléseken és hivatalokban, hogy előbb-utóbb el fognak pusztulni".

A végül megvalósult szabályozást sokan támadták. Egyesek szerint "kierőszakolt terület, amelyet csak a magánérdek állíthat elő, és Torda-Aranyos megalkotásával csak a "tősgyökeres magyar várost Tordát akarták kárpótolni azon óriási baklövésért, és kárért, amelyet az egyesek érdekében egy tarthatatlan vidékre vitt vasuti építés által szenvedett".⁸⁵

Aranyosszék mindössze 6.03 □ mérföld területe Torda megyébe beszőgellve és déli részén a Maros folyó által határolva feküdt. A törvényhatóság feliratában kifejtett okoknál fogva - főleg mert "neki a jövőben a magyar alkotmány és nemzet fenntartása érdeké-

ben missziószerű küldetése van"⁸⁶ kérte, hogy teljes egészében csatolják Torda alsó járásához.

A törvényhatóság véleményét a belügyminiszter - helyesen - figyelembe vette, és ily módon alakította ki a végleges szabályozást is.

A földrajzi körülményeken túl helyesen látták a javaslat készítői, hogy Aranyosszék gazdasági, igazságszolgáltatási és pénzügyi tekintetben egyaránt Tordához gravitált. A ki. vélemény is helyesnek ítéltette meg a megvalósult szabályozást, ugyanis ezen a ponton érte legkevesebb támadás a Tisza Kálmán féle törvényt.

Marosszék jövőjét az első Szapáry-féle tervezet úgy képzelte el, hogy Csik, Udvarhely és Marosszékből Küküllő megyének Alsó-Fehér megyébe be nem kebelezett részének hozzáadásával egy új megyét hoz majd létre. A törvényhatóság bizottsága válaszában először is leszögezte, hogy "Erdélyben a természeti viszonyokat kell szem előtt tartani",⁸⁷ majd a nemzetiségi kérdésre hívta fel a figyelmet. Véleménye szerint csak a helyes területi beosztás "megállapításától várhatjuk Erdély különböző nemzetiségeinek a közös haza javát szolgáló egyesítését". Tekintve, hogy a székelység /több, mint egy ezer év alatt szerzett sarkalatos, ősi kiváltságos jogait" feladta, szükséges, hogy "most a megyék kikerekítésével az itt lévő különböző nemzetiségi törekvések figyelembe ne vétessenek".

Marosszék önállóan is fenn tudna maradni, de a legcélszerűbb területi beosztás az lenne, ha Udvarhelyszék, Küküllő és Kolozs vármegyék keleti részének azon községeit csatolnák, amelyek ezt kérték." Székelyül Marosvásárhelyt ajánlotta, mert ez a város "régie idők óta a székelyföld fővárosa, egy tiszta magyar város, s mint ilyet a magyar hazának, s a magyar hongyülésnek támogatni hazafiui kötelesség."

Csikszék földrajzilag jól körülhatárolt, a "magyar állam észak-keleti véghelyét képező"⁸⁸ jó adóképesseégű törvényhatósága kérte, hogy "területének és nevének épentartásával hagyják meg".

Az Udvarhely székkal történő egyesítést lehetetlennek tartotta, annál is inkább, mert "ama közvagyon, melyet az ugynevezett

revindicált havasokban állandóan és milliókban bir székünk, ... megköveteli, hogy törvényhatóságunknak állandó külön bizottsága legyen".

Küküllő vármegye 26.25 □ mérföld területű törvényhatóságában 94.895 lakos élt. A belügyminisztériumi tervezet a szomszédos törvényhatóságok valamelyikéhez való csatlakozásra szólította fel. A vármegyét keletről Udvarhely és részben Marosszék, délről Segesvár és Medgyes szék, északról Marosszék és Torda megye, ny. -ról Alsó-Fehér megye határolta. A törvényhatósági bizottság szerint ezek közül Udvarhelyszék, Alsó-Fehér és Torda megyékkel való egyesülést a geográfiai fekvés teljesen kizárta. "Medgyes és Segesvár szék - mint a Királyföldhöz tartozók - egészen más politikai fejlődéssel és intézményekkel bírnak, tehát eme egyesülés javaslatba se lett volna hozható."⁸⁹

A Marosszékkel való egyesülést politikai tekintetek zárták el. "Marosszék mint székelyföld a megyétől elütő intézményekkel bir, jelesen ott a nép zöme a kiváltságok osztályosa volt, melyből ha egyéb nem, a választójog fennmaradhatott napjainkig." Ez a körülmény magyarázta, hogy Marosszék kerekén 80.000 lakója 9.787, míg Küküllő megye 93.000 alkosából 1.793 rendelkezett választójoggal. Az 1871: XL. tc. 26. §-a szerint a megye bizottság választás alá eső tagjainak száma a választókerületek által a hatóság összes választóinak arányában választandók, így a 80.000 lélekkel és a 177.655 forint egyenesadóval bíró Marosszékkel egyesülő Küküllő megye bizottságában a tagok mindössze 1/9-ét választotta volna a 244.295 forint adót fizető 93.000 lakos. Önállóságát erre hivatkozva kívánta fenntartani.

Alsó-Fehér vármegye területe 80.06 □ mérföld volt és 227.254 fős lakossága, 485.798 forint adót fizetett. Közigazgatására 1874-ben 44.224 forintot költött.

Területét eddig valamennyi területszabályozási elképzelés fenntartani kívánta. A vármegye törvényhatósága a "területi szabályozást társadalmi és politikai tekintetben egyaránt fontosnak, sőt az Erdélyi részre nézve éppen halaszthatatlannak"⁹⁰ tekintette. "Óhajításunk nemzetiségi szempontból is azon egyensúly megállapítása, mely egy önálló törvényhatóság bevételeire, az állam

érdekében megfelelően multhatatlanul szükséges".⁹¹

Felső-Fehér vármegye területi beosztása kritikán aluli volt; 30.45 □ mérföld területe 19 darabban, más törvényhatóság közé beékelődve, vagy szigetet képezve helyezkedett el. A vármegye helyi terület beosztási elképzelése az volt, hogy az Erzsébetváros körül fekvő területekből, Küküllő megye odacsatolásával "egy hatalmas megyét egyesítsenek", amely nemcsak a "közigazgatást ellátni képes lesz, hanem a magyar állam eszméjének a jövőben kitűnő szolgálatokat tehet".⁹²

Küküllő megye ugyan önállóságra képes, "mégis úgy véljük, hogy egy sokkal kedvezőtlenebb helyzetben lévő testvérmegye magyarságának megmentése forog szándékban". Kifejtette véleményét a törvényhatóság arról, hogy a nemzetiségeket szét kell szórni a különböző magyar községi vidékeken, mert hiszen "lenne-e ma külön szász kérdés, ha őseink politikai bölcsessége a nemzeti unióban az egyesülés szükségességének kérdését nem a három nemzet külön állásának éles kifejezésével oldotta volna meg?"⁹³

Felső-Fehér megye szabálytalan ugyan, de szükséges a tervezett vármegye létrehozása, "mert látjuk a szász politika azon irányát, hogy a szász atyafiak két nagy városuk /Szeben és Brassó/ önállóságáról lemondtak, csak hogy a megyébe beolvadva fegyvermezt szász bürokráciájukkal a vidéket saját államellenes céljaikra domináltassák".

Zaránd vármegye területe 22.54 □ mérföld volt, amelyen 63.382 lakos élt. Az első és a második Szapáry-terv is Hunyad vármegyéhez kívánta csatolni. Törvényhatósági bizottságának véleménye szerint "Zaránd megye népessége az egyesüléssel mind szellemi, mind anyagi téren tönkretétetik".⁹⁴

A törvényhatóság főispánja ez ellentétes /!/ nézeten volt, "tekintve a vármegye lakosságának viszonyait alég ha a mostani Zaránd megye területén 2 szolgabírói hivatal, 2 járásbíróság, 1 telekkönyv és 1 adóhivatal marad". Zarándban ugyanis "a román tisztviselők nem mulasztottak el egy alkalmat sem, hogy a hazaellenes üzelmeiket világnak bocsássák, és kibékíthetetlen eleméi a magyar államnak".

Höföslér Nándor bizalmas jelentésében továbbá azt fejtegette, hogy Hunyad-Zaránd egyesítéssel nem keletkezik román többségű

megye. Ugyanis a Déván tartandó bizottsági közgyűlésre "szegénységük miatt" 20-nál több bizottsági tag nem tud elmenni. Zaránd mostani tisztségviselői pedig "a megye hatóság megszüntetésével - egy néhányat kivéve - kénytelenek lesznek a megye területét elhagyni, mivel mindnyájan más megyebeliiek lévén Zarándban semmiféle vagyonnal nem bírnak".

Végül "megnyugtató tekintetbe" kell venni azt a körülményt is, hogy Zaránd megye 64 virilistája között 44 /és ezek között 20 román/ olyan, akik csak 40 forint évi adót fizetnek. Ezek a legtöbb adót fizetők névjegyzékének már az első év végével történni összeállítás, illetve kiigazítása folytán virilistai minőségüket elvesztik, mert Hunyad és az ezzel egyesített Vajdahunyad és Hátszeg városában "kifejlettebb ipar és kereskedelem lévén" bizonyosan sok oly magyar ajkú adózó van, kik mindamellett, hogy évi 40 forintnál több adót fizettek be, eddig a virilisták közé nem jutottak be".

Zaránd törvényhatósága a megyében Hodosiú alispánt kérte, hogy a tervezett egyesítés helyett Zaránd megyét Körösbánya székhellyel úgy kerekítsék ki, hogy a törvényhatóságot körülvevő és "jelenleg Arad, Hunyad, Bihar és Alsó-Fehér megyékhez tartozó azon községek, melyek egyrészt a Körös és Aranyos, másrészt a Körös és Maros által képzett vizválasztóban fekszenek, Zaránd megye jelenlegi területéhez kapcsolhatnának".⁹⁵

Hunyad vármegye egyáltalán nem örült a tervezett átcsatolásnak. Törvényhatósági bizottsága szerint a terület jelenlegi fenntartását "politikai tekintetből életkérdésnek kell tekinteni".⁹⁶ a Zaránnal való egyesítés nem kikerekítést, hanem kinyújtást eredményezne, de ezen túl "a célbavett egyesítés által Hunyad megye területe folytonos surlódások és viszályok, politikai versengések színhelyévé válna".

Királyföld, a szász nemzeti egyetem rendezése összefüggött a rendi privilégiális kiváltságok felszámolásával. Területi viszonyai egyébként önmagában is szükségessé tették volna a területi reformot.

A "Szász nemzet" főispánja azonban a területrendezésnek több közjogi jellegű akadályát látta. Felirata szerint feltétlenül meg

kell hallgatni a szász egyetemet, hogyan képzei jövőjét, továbbá még a területrendezés előtt hozzanak egy municipiális törvényt amely rendezi az egyetem zilált "belszerkezetét", továbbá az önállóság fenntartását biztosítsák. Ez utóbbi kívánsággal kapcsolatban megjegyezte, hogy "bár ha éppen az erdélyi részekben igen nagy kiterjedésű törvényhatóság alakítását nem tartom célszerűnek, mivel azáltal egyrészt a közigazgatás igen megnehezítetté, másrészt pedig a székhely távol lenne".⁹⁷ Nem támogatta ezért, hogy az egész szász egyetemből egy törvényhatóság legyen. "Ezt főleg a szászsajku lakosság akarja, ellenben az ott lakó románok - kivéve a Brassó vidékieket - a szász nézetekkel nem barátkoznak, különösen nem akarják, hogy a megyerendezés ügyében a szász nemzeti egyetemet is meghallgassák". Az ok az volt, hogy a "Királyföld legtöbb törvényhatóságában a szász többség által látja magát uralva a román, s mivel hogy azon a birtokon és intelligencián alapuló befolyást elismerni nem hajlandó, ... minden olyan intézkedést pártol, amely alkalmas arra, hogy a jelenlegi állapotot megváltoztassák."

Az alábbi összeállítás a nemzetiségi viszonyokat százalékos arányban vázolja a Királyföldön.⁹⁸

Királyföldi th-ok.	magyar	német	román
Brassóvidék	24,19	32,11	43,57
Kőhalomszék	13,42	46,92	39,66
Medgyesszék	3,00	62,46	34,40
Nagy-Sinkszék	0,06	56,64	43,30
Besztercevidék	2,24	84,47	8,94
Szászvárosszék	7,43	6,52	86,05
Szerdahelyszék	0,10	20,45	79,45
Szászsebeszék	0,50	20,23	79,26
Segesvárszék	4,51	57,10	37,80
Szebenszék	6,04	35,69	57,80
Ujgyházszék	0,00	42,26	57,74

Ezt követően részletes tervet közölt, amely "tekintettel van a történelmi határookra, hogy az eddig kizárólag német területen a németiség a román elem által politikailag teljesen el nem nyomassék", másrészt figyelembe vette a természetes határokat. A tervben kérte Szászváros, Szászsebes és Szerdahely székeket

külön fenntartani. Ha Szászsebes megyét csekély kiterjedése miatt nem lehetne megalakítani, akkor Szászsebes és Szerdahely széket Szeben megyéhez kell csatolni. A román többségű Szászváros széket pedig Hunyadhoz, "résztint a központ Szebentől távol-sága miatt, másrészt nemzetiségi szempontból".

Beszterce vidéket ugyan kicsinek tartotta arra, hogy egy önálló megyét képezzen, de "semmiesetre se ajánlaná, hogy a légtisztább németajku vidék az éppen oly tisztán románajkúakkal népesebb Naszód vidékével egyesíttessen, mivel ezáltal megfojtatna a német elem". Határozottan tiltakozott az ellen, hogy Fogaras vidéke részben, vagy egészben a "jelenlegi Királyföldre bekebeleztessek, s különösen, hogy Szeben város Brassóhoz kapcsoltsassék". Ez indoka, hogy "különösen a nagyobbára miveletlen és elszegényedett oláh nemesség /az ugynevezett boerok/ tömege által... az alkotandó megyében feltétlenül elnyomnák a német elem politikai életét és a szászoknak ez halálos döfést adna".

Köhalomszék kérte, hogy tekintettel az egész Királyföld "sajátságos társadalmi és műveltségi viszonyaira, ugyszintén törvényszerűen biztosított integritására"⁹⁹ maradjon meg törvényhatósága érintetlenül. Külön is hangsúlyozta, hogy "a beszögellések kiegészítése során átkerült rész népessége csak az ujonnan alakult megye közigazgatásában venne részt, az a Királyföldön már meglévő területi vagyona és az ezen vagyon gondozása iránti határozat hozatalába semmiesetre sem."

Segesvárszék hivatkozott az 1868: XLIII. tc. 10. és 11. §-aira, amely előírta, hogy az egyetem egészét érintő ügyeket csak valamennyi részes 11 törvényhatóság közreműködésével lehet megoldani.

A II. sz. táblázat tartalmazza a második Szapáry-terv által javasolt új beosztást, egyben mutatja azt is, hogy milyen szempontot tartottak döntőnek a "célszerű" területi beosztás megvalósításakor.¹⁰⁰ A kimutatásban döntően erdélyi vármegyék szerepelnek, tekintve, hogy a nemzetiségi probléma ezen a vidéken kért nagyobb súlyt a területi rendezés során. A kimutatás nem tartalmazza valamennyi vármegyét, de jól láttatja azt a törekvést,

hogy az egyes vidékeken alkotandó új vármegye törvényhatósági bizottságában lehetőleg magyar község legyen. Különös figyelmet érdemel az a tény, hogy a minisztérium, nem a törvényhatóságok lakosainak nemzetiségi megoszlását vizsgálták, hanem a törvényhatóságot irányító testületi szerv összetételét. Az első Szapáry-tervezet "elvont elvek által" készült, a másodikban már tükröződtek a helyi elképzelések is, így felszínre kerültek azok a problémák, és sajátos helyi megvilágítást kaptak olyan kérések is, amelyeket a minisztérium "hivatalból" nem tudhatott. Ez a körülmény magyarázhatja a két Szapáry-terv közötti különbséget is.

I. sz. táblázat

Törvényhatóság	T e r ü l e t □ mérföld	N é p e s s é g 1870-ben
Bihar vármegye	192,56	555.337
Pest-Pilis-Solt	188,87	775.030
Máramaros	179,94	220.506
Bács-Bodrog	178,73	576.149
Torontál	119,26	413.010
Heves	114,60	332.613
Somogy	114,19	289.555
Zemplén	107,65	292.771
Hunyad	109,84	188.994
Arad	104,49	304.713
Szabolcs	103,70	265.584
Szász-Sebes szék	5,62	19.237
Szerdahely szék	3,78	19.345
Ujgyház szék	4,99	12.390
Aranyos szék	6,08	19.680
Szász város szék	7,56	22.479
Segesvár szék	9,63	27.280
Torna megye	10,74	23.176
Kóhalom szék	10,76	21.387
Nagy Sink szék	11,11	23.970
Medgyes szék	11,30	39.121
Beszterce vidéke	12,47	26.357
Hajdu kerület	16,79	62.914

II. sz. táblázat

M e g l é v ő vármegyék	Bizottsági tagok száma				Bizottsági tagok nemzetiség szerinti megoszlása.						
	vál.	virilis	összesen	magyar	német	szerb	román	horvát	tót	rutén	vonyevác
Bács-Bodrog	293	300	593	252	184	146	-	-	6	-	4
Krassó	252	261	513	125	148	18	217	-	5	-	-
Hunyad	184	184	368	262	19	-	87	-	-	-	-
Zaránd	64	64	128	29	13	-	84	-	2	-	-
Bereg	160	160	320	243	44	-	-	-	-	33	-
Ung	130	129	259	257	-	-	-	-	2	-	-
Liptó	81	79	160	120	40	-	-	-	-	-	-
Turócz	60	60	120	92	-	-	-	-	28	-	-
Árva	82	85	167	67	34	-	-	-	66	-	-
Nagy-Kikindai k.	62	62	124	2	10	111	1	-	-	-	-
Torontál	289	300	389	150	216	147	38	36	2	-	-
Temes	311	611	300	230	191	67	104	17	-	-	-
Zemplén	292	274	366	557	6	-	-	-	3	-	-
Kolozs	160	160	320	209	26	-	85	-	-	-	-
Torda	147	147	294	221	16	-	53	1 ang.	1 fr.	1	01.1
Aranyosszék	60	60	120	108	-	-	12	-	-	-	-
Alsó-Fehér	210	210	420	283	56	-	81	-	-	-	-
Küküllő	86	98	184	143	14	-	27	-	-	-	-
Háromszék	95	95	190	190	-	-	-	-	-	-	-
Brassó vidék	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fogarás	77	79	156	8	13	-	137	-	-	-	-
Kraszna	62	62	124	83	8	-	33	-	-	-	-
Közép-Szolnok	105	108	213	124	31	-	58	-	-	-	-

M e g l é v ő vármegyék	Bizottsági tagok száma..				Bizottsági tagok nemzetiség szerinti megoszlása.						
	vál.	virilis	összesen	magyar	német	szerb	román	horvát	tót	rutén	vonyevác
Belső-Szolnok	133	133	266	176	29	-	59	-	2	-	-
Doboka	102	103	205	133	19	-	52	-	1	-	-
Kővárvidék	60	60	120	17	23	-	80	-	-	-	-
Beszterce v.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Naszód	56	50	116	3	20	-	102	-	-	1	-
Máramaros	209	221	430	187	64	-	95	-	-	83	1

T e r v e z e t t vármegye	Bizottsági tagok száma			Bizottsági tagok nemzetiség szerinti megoszlása.							
	vál.	virilis	összesen	magyar	német	szerb	román	horvát	tót	rutén	honyevác
Bács	144	81	225	105	92	22	-	-	2	1	3
Bodrog	149	219	368	147	92	124	-	-	4	1	-
Krassó	169	210	379	95	115	16	148	-	5	-	-
Hunyad	248	248	496	291	32	-	171	-	2	-	-
Ung-Bereg	296	303	599	525	44	-	-	-	2	28	-
Liptó-Turóc-Arva	220	223	443	275	74	-	-	-	94	-	-
Torontál	214	254	468	87	169	172	20	20	-	-	-
Temes	274	281	555	224	182	44	88	17	-	-	-
Zemplén	257	261	518	511	6	-	-	-	1	-	-
Kolozs	273	279	552	413	46	-	72	- ang.	1 fr.	1	01.
Küküllő	295	275	570	403	63	-	104	-	-	-	-
Brassó	187	176	363	244	11	-	106	-	-	-	2
Kraszna	186	188	374	232	42	-	100	-	-	-	-
Szolnok-Doboka	270	260	530	287	61	-	180	-	2	-	-
Torda	150	149	299	113	29	-	156	-	1	-	-
Máramaros	238	262	500	233	72	-	95	-	-	99	1

Jegyzetek

- x E tanulmány részlet Az 1876: XXXIII. tc. létrejötte és Hajdu vármegye megszervezése c., a Jogtörténeti Diákkörben készült nagyobb terjedelmű /152 l + 2 térképmelléklet/ szakdolgozatból.
- 1 Grünwald Béla: Közigazgatásunk és a szabadság /Bp., 1876/ 73 l.
 - 2 Hencz Aurél: Területrendezési törekvések Magyarországon /Bp., 1973/ 21. l.
 - 3 Hencz Aurél: im. 22. l.
 - 4 Balla Antal: A magyar országgyűlés története 1867-től 1927-ig. /Bp., 1927/
 - 5 Az 1872. évi szeptember hó 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai /=KI. 1872-75/ X.k. /Bp., 1872/ 6. l. /536.sz./
 - 6 Grünwald Béla: Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség /Bp., 1876/ 77 l.
 - 7 Törvényhatóságok területeinek szabályozásáról és új beosztásáról /Bp., 1874/ /=Szapáry-javaslat/
 - 8 KI. 1872-75. X. k. 73. l.
 - 9 Dr. Eszláry Károly: A közigazgatási területi reformjai. Különlenyomat a Városi Szemle XXXIII. évfolyamából.
 - 10 Az 1875. évi augusztus 28-ra hirdetett országgyűlés képviselőházi naplója /=KN. 1875-78/ VII. k. 394.l.
 - 11 Hajdu-Bihar megyei Levéltár. Főispáni iratok. 1876. IV.B.901/C. A főispánhoz kelt 4555/HNE. sz. hadügyminiszteri leirat.
 - 12 Kelet Népe 1876. május 18.
 - 13 Némethy Artur: Reformtörekvések államigazgatási terület beosztásunk rendezésére. AI. 1955. évfolyam 67,233,287. l.
 - 14 Dr. Takács Imre: A járási tanácsok feladatai./Bp.,1963/ 32. l.
 - 15 Ereky István: A magyar helyhatósági önkormányzat. I./Bp.,1908/ 100.l.
 - 16 Hencz Aurél: i.m. 127.l.
 - 17 Ezt nem csak elkészült törvényjavaslat bizonyítja, hanem hogy pl. Nehrebeczky Sándor miniszteri tanácsos "A birodalmi tanácsban képviselt országok és tartományok közigazgatási és törvénykezési felosztásáról" szerkesztett kimutatást felhasználta /OL.Bm.46422/,

továbbá a belügyminiszter 36463/73. számú rendeletével a megyei főmérnököket e tárgyban értekezletre hívta össze. Megtörtént a tárcák közötti egyeztetés is, így pl. mielőtt a javaslatot a Minisztertanács elé terjesztették volna, a Belügyminisztérium a Pénzügyminisztériummal e tárgyban közös értekezletet tartott.

18 KN. 1875-78 VII.k. 392.l.

19 Országos Levéltár Belügyminisztériumi Levéltár, általános iratok II. 1.878 /-OL.Bm./ 29736/1876.

20 KN. 1875-78 VIII. 21. 1. Borlea Zsigmond felszólalása.

21 Esztergom vármegye felirata OL.Bm. 4833/74.

22 OL.Bm. 38894/74.

23 OL. Bm. 52351/74.

24 OL.Bm. 40730/74.

25 A következőkben a felirati anyag alapján ezeket a válaszokat vizsgáljuk. Meg kell jegyezni, hogy ez az idő nem volt elég arra, hogy a törvényhatóság vezető testületének véleményét minden esetben kikérjék. A szükséges statisztikai adatok beszerzésére, a bizottság összehívására a Belügyminiszter által megszabott idő kevés volt.

26 A felhasznált adatokat a vármegyék jelentéseiből irtuk ki. Az egyes törvényhatóságok ezeket a számokat jelentéseikben feltüntették, a Minisztérium az egyes feliratokat magában foglaló előadói ivén ezeket a számokat kívül szerepeltette. A felirati anyagot a Minisztérium II. kútfő l. Ügyosztály 511. számhoz iktatta, ez minden ügyiratnál közös, tehát ezen túl célszerű lesz csak az adott irat jelzetére hivatkoznunk. 38891/74.

27 OL. Bm. 2470/74.

28 Az irat szerint "Sokat hányt-vetett hazánkban egy seb tátong, mely ugyan csak rövid évtizedek előtt támadt, azonban máris - főképp az utóbbi években - oly veszélyes mérvet öltött, hogy minden erőnk és minden igyekezetünk oda fordítandó, hogy elfolytassuk; e fekély a nemzetiségek kérdése."

29 OL. Bm. 40017/73.

30 OL. Bm. 4833/74.

31 OL. Bm. 36975/74.

32 OL. Bm. 45331/74.

- 33 OL.Bn. 32552/74. Heves vármegye a reformkortól kezdve ellen-
zékinek számított.
- 34 Ezek a városok lettek volna: Besztercebánya, Breznóbánya,
Libetbánya, Zólyom, Selmezbánya, Dévaványa, Körmöczbánya.
- 35 OL. Bn. 653/75.
- 36 OL. Bn. 32551/74.
- 37 OL. Bn. 32555/74.
- 38 OL. Bn. 49000/74.
- 39 OL. Bn. 41393/74.
- 40 OL. Bn. 51756/74.
- 41 OL. Bn. 44648/73.
- 42 Erre hivatkozva megszüntetését kéri Árva megye című könyvében
/Budapest. 1891/ ifj. Kubinyi Miklós.
- 43 Igy II. József és Bach is.
- 44 OL. Bn. 551/74.
- 45 Nemzeti Hírlap 1876. október 12.
- 46 Borsod és Heves megyével kapcsolatos problémákról a Jászkunság;
Ung, Szabolcs, Szatmár és Bihar megyei területi viszonyokat a
Hajdu-kerületi részeknél ismertetjük.
- 47 Nemzeti Hírlap 1876. szeptember 16.
- 48 OL. Bn. 39782/74.
- 49 Félegyháza, Halas, Majsa, Dorozsma, Fülöpszállás, Szabadszállás,
Laczháza, Szank.
- 50 OL. Bn. 38894/74.
- 51 OL. Bn. 511/74.
- 52 OL. Bn. 38894/74.
- 53 Uo.
- 54 Szapáry-javaslat 53,54. l.
- 55 OL. Bn. 1898/74.
- 56 OL. Bn. 38751/74.
- 57 OL. Bn. 3218/75.
- 58 OL. Bn. 38751/74.
- 59 OL. Bn. 6719/74.
- 60 OL. Bn. 45172/74.
- 61 OL. Bn. 51092/74.
- 62 Azok az általános problémák, amelyek Erdélyben tárgyunkkal
kapcsolatban jelentkeztek a partiumi részekre is jellemzőek.

- Külön választásukat ezért szükségtelennek tartjuk.
- 63 Magyarország története az abszolutizmus és dualizmus korában /Egyetemi jegyzet/, Irták: Pach Zsigmond Pál, Hanák Péter Bp. 1966. 42. l.
 - 64 Grünwald Béla: Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség /Bp., 1876/ 55. l.
 - 65 OL. Bn. 55589/73.
 - 66 Ellenőr. 1875. november 4.
 - 67 OL. Bn. 6435/74.
 - 68 Uo.
 - 69 OL. Bn. 29694/76.
 - 70 Beksics Gusztáv: A dualizmus története, közjogi értelme és nemzetiségi törekvéseink /Bp., 1892/ 306. l.
 - 71 KN. 1875-78. VII. 22. 1. Tisza Kálmán felszólalása.
 - 72 KN. 1875-78. VII. 4. 1. Gurbán Konstantin felszólalása.
 - 73 OL. Bn. 40691/73.
 - 74 OL. Bn. 19873/76.
 - 75 KN. 1875-78. VIII. 63. 1. Papp Sándor felszólalása.
 - 76 Uo. 68. l.
 - 77 OL. Bn. 39492/74.
 - 78 OL. Bn. 978/76.
 - 79 Kelet Népe 1876. május 23.
 - 80 OL. Bn. 38765/74.
 - 81 OL. Bn. 13929/76.
 - 82 OL. Bn. 40730/74.
 - 83 OL. Bn. 37786/74.
 - 84 OL. Bn. 29694/76.
 - 85 Nemzeti Hírlap 1876. május 3.
 - 86 OL. Bn. 39453/74.
 - 87 OL. Bn. 38760/74.
 - 88 OL. Bn. 32681/74. Udvarhelyszék véleményét a felirati anyag nem tartalmazza.
 - 89 OL. Bn. 37208/74.
 - 90 OL. Bn. 38893/74.
 - 91 OL. Bn. 18431/76.
 - 92 OL. Bn. 37205/74.
 - 93 OL. Bn. 6435/74.

- 94 OL. Bn. 38342/74.
- 95 OL. Bn. 17574/76.
- 96 OL. Bn. 18116/74.
- 97 OL. Bn. 47358/74.
- 98 Közli Jakab Elek: a Királyföldi viszonyok ismertetése.
/Bp., 1876/ 191. l.
- 99 OL. Bn. 39278/74.
- 100 A kimutatás számnélkül található a 483-as csomóban. A javaslatból egy egész sor törvény született, felhasználta Tisza Kálmán, Széll Kálmán és Hieroni Károly a következő törvényekhez: 1874: XXXIX. tc., 1875: XXXV. tc., 1876: XXII. tc., 1876: XX. tc., 1876: XXXIII. tc., 1877: I. tc., 1877: III. tc., 1880: LV. tc., 1881: LXIII. tc., 1881: XLIV. tc., 1884: VII. tc., 1901: XX. tc., 1902: III. tc., 1904: X. tc.